

Mladá veda

Young Science

Mladá veda

Young Science

MEDZINÁRODNÝ VEDECKÝ ČASOPIS MLADÁ VEDA / YOUNG SCIENCE

Číslo 2, ročník 11., vydané v júni 2023

ISSN 1339-3189, EV 167/23/EPP

Kontakt: info@mladaveda.sk, tel.: +421 908 546 716, www.mladaveda.sk

Fotografia na obálke: Saint-Tropez. © Branislav A. Švorc, foto.branisko.at

REDAKČNÁ RADA

doc. Ing. Peter Adamišín, PhD. (Katedra environmentálneho manažmentu, Prešovská univerzita, Prešov)

doc. Dr. Pavel Chromý, PhD. (Katedra sociálnej geografie a regionálneho rozvoje, Univerzita Karlova, Praha)

Mgr. Jakub Köry, PhD. (School of Mathematics & Statistics, University of Glasgow, Glasgow)

prof. Dr. Paul Robert Magocsi (Chair of Ukrainian Studies, University of Toronto; Royal Society of Canada)

Ing. Lucia Mikušová, PhD. (Ústav biochémie, výživy a ochrany zdravia, Slovenská technická univerzita, Bratislava)

doc. Ing. Peter Skok, CSc. (Ekomos s. r. o., Prešov)

prof. Ing. Róbert Štefko, Ph.D. (Katedra marketingu a medzinárodného obchodu, Prešovská univerzita, Prešov)

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., predseda (Inštitút histórie, Prešovská univerzita, Prešov)

doc. Ing. Petr Tománek, CSc. (Katedra verejnej ekonomiky, Vysoká škola báňská - Technická univerzita, Ostrava)

Mgr. Michal Garaj, PhD. (Katedra politických vied, Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Trnava)

REDAKCIA

Mgr. Branislav A. Švorc, PhD., šéfredaktor (Vydavateľstvo UNIVERSUM, Prešov)

Mgr. Martin Hajduk, PhD. (Banícke múzeum, Rožňava)

PhDr. Magdaléna Keresztesová, PhD. (Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF, Nitra)

RNDr. Richard Nikischer, Ph.D. (Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, Praha)

PhDr. Veronika Trstianska, PhD. (Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr FSS UKF, Nitra)

Mgr. Veronika Zuskáčová (Geografický ústav, Masarykova univerzita, Brno)

VYDAVATEĽ

Vydavateľstvo UNIVERSUM, spol. s r. o.

www.universum-eu.sk

Javorinská 26, 080 01 Prešov

Slovenská republika

DOMINIKÁN MIKULÁŠ LEXMANN AKO ZÁCHRANCA KOŠICKÉHO ĽUDU POČAS TERORU STRANY ŠÍPOVÝCH KRÍŽOV

DOMINICAN MIKULÁŠ LEXMANN AS A SAVIOUR OF THE PEOPLE OF KOŠICE
DURING THE TERROR OF THE ARROW CROSS PARTY

Monika Tresová¹

Autorka pôsobí ako interná doktorandka na Katedre histórie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach. Vo svojej bakalárskej práci spracovala biografiu pátra Mikuláša Lexmanna OP so zameraním na jeho činnosť v Košiciach. Vo svojom súčasnom výskume (resp. dizertačnej práci) sa venuje intelektuálnym dejinám katolíckeho disentu na Slovensku v rokoch 1948 až 1989.

The author is an internal PhD student at the Department of History of the Faculty of Arts of the Pavol Jozef Šafárik University in Košice. In her bachelor's thesis she elaborated a biography of Father Mikuláš Lexmann OP with a focus on his activities in Košice. In her current research (or dissertation), she deals with the intellectual history of Catholic dissent in Slovakia between 1948 and 1989.

Abstract

After the First Vienna Award, Košice was occupied by the Hungarian army on 10 November 1938. The new conditions brought with them the restriction of civil liberties. From March 1939, small national socialist parties and movements united in the Arrow Cross Party, in Hungarian Nyilaskeresztes Párt – NKP, also commonly known as the Nyilasi. The repression of the new regime against the Jews, the Slovaks, communists and other non-compliant groups began to reach its peak at the turn of 1944 and 1945. In November 1944, dominican Mikuláš Lexmann arrived in Košice, terrorised by the Nyilasi, and hid around 30 people in the crypt of the Dominican church in Košice who would otherwise have been facing death. With our archival research, we have been able to discover new facts about this rescue, which this paper aims to analyse and present.

Key words: dominican, Košice, holocaust, World War II, rescue

¹ Adresa pracoviska: Mgr. Monika Tresová, Katedra histórie, Filozofická fakulta, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Moyzesova 9, 040 59 Košice
E-mail: monika.tresova@student.upjs.sk

Abstrakt

Po prvej viedenskej arbitráži boli Košice 10. novembra 1938 obsadené maďarskou armádou. Nové pomery so sebou priniesli i obmedzovanie občianskych slobôd. Od marca 1939 sa malé národno-socialistické strany a hnutia zjednotili v Strane šípových krížov, po maďarsky Nyilaskeresztes Párt – NKP, ľudovo tiež nazývaní ako nyilasi. Represálie nového režimu namierené proti Židom, Slovákom, komunistom a iným nevyhovujúcim skupinám začali kulminovať na prelome rokov 1944 a 1945. Do nyilasi terorizovaných Košíc prichádza v novembri 1944 dominikán Mikuláš Lexmann, ktorý ukryl v krypte dominikánskeho kostola v Košiciach okolo 30 ľudí, ktorých by inak čakala smrť. Vďaka archívnemu výskumu sa nám podarilo zistiť o tejto záchrane nové skutočnosti, ktoré si príspevok kladie za cieľ analyzovať a prezentovať.

Kľúčové slová: dominikán, Košice, holokaust, druhá svetová vojna, záchrana

Obr. 1 – Interiér dominikánskeho Kostola Nanebovzatia Panny Márie v Košiciach v roku 2023
Zdroj: osobný archív Moniky Tresovej

Podobne sa mu posmievali aj veľkňazi a so zákonníkmi si hovorili: „Iných zachraňoval a sám seba nemôže zachrániť.“

Mk 15,31

Úvod

Významný slovenský dominikán Mikuláš Lexmann zachránil pred terorom Strany šípových krížov na prelome rokov 1944 a 1945 v krypte dominikánskeho kostola v Košiciach takmer 30 ľudských životov nehľadiac pritom na ich národnosť, náboženské či politické presvedčenie. V krypte sa nachádzali Židia, Slováci, Maďari, partizáni, či komunisti. Napriek jeho zásluhám ho práve komunistický režim pripravil o život. Aj keď sa postupne udalosti odohrávajú v krypte a život záchrancu stávajú mediálne známe, na povrch vďaka archívne výskumu vyšli nové doposiaľ neznáme skutočnosti, ktoré sa táto štúdia pokúsi analyzovať a porovnať. V úvode by som rada vyjadrila poďakovanie postulátorovi blahorečenia pátra Mikuláša Lexmanna, bratovi Dominikovi Romanovi Letzovi OP, za jeho cenné rady a takisto rektorovi Kostola Nanebovzatia Panny Márie v Košiciach, bratovi Filipovi Pavlovi Ďubekovi OP, za jeho ochotu a trpezlivosť pri mojom sprevádzaní v krypte, kde sa tieto významné udalosti odohrali.

Košice po Viedenskej arbitráži

Po Viedenskej arbitráži boli Košice 10. novembra 1938 obsadené maďarskou armádou. Tieto udalosti so sebou priniesli veľký zásah do politického, hospodárskeho a kultúrneho života obyvateľstva Košíc v podobe kontrarevolučného, polofeudálneho režimu horthyovského Maďarska, v kontraste s predchádzajúcim pokrokovým demokratickým režimom Československej republiky. „Očistenie“ pripojeného územia od nespoľahlivých živlov, ktoré predstavovalo české, slovenské obyvateľstvo a Židia,² zapríčinilo masové odsťahovanie tejto časti obyvateľstva z Košíc na územie za pohraničnou čiarou, nakoľko väčšina obyvateľstva stratila zamestnanie previerkami národnej a štátnej spoľahlivosti. Preverovanie poskytlo možnosť k anonymnému udavačstvu a vybavovaniu si osobných účtov. Nové pomery so sebou priniesli i obmedzovanie občianskych slobôd, ako právo slobodného spolčovania a zhromažďovania, tlačovej slobody atď. V Košiciach klesol počet slovenských novín a časopisov, činnosť a počet spolkov bol takisto značne obmedzený a mnohé boli zakázané až do roku 1945.³

Od marca 1939 sa malé národno-socialistické strany a hnutia zjednotili v Strane šípových krížov, po maďarsky Nyilaskeresztes Párt - NKP, ľudovo tiež nazývaní ako *nyilasi*. V septembri 1940 prevzal vedenie strany Ferenc Szálasi. Medzi základné tézy maďarského národno-socialistického programu patrilo hungarizmus, ktorého cieľom bolo zjednotenie všetkých Maďarov do silného impéria v územnom rozsahu pred rokom 1918, resp.

² Viac k tejto problematike: POTEMRA, Michal. Židovská otázka v Košiciach v rokoch 1938 – 1944. In: ŠALAMON, Pavol – JUROVÁ, Anna (eds.). *Košice a deportácie Židov v roku 1944*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, Oddelenie židovskej kultúry Slovenského národného múzea, 1994, s. 37-51; ELIÁŠ, Štefan. Tragédia košických Židov v rámci rasovej perzekúcie v rokoch 1938 – 1945. In: ŠALAMON, P. – JUROVÁ, A. (eds.). *Košice a deportácie Židov v roku 1944*, s. 107-128.

³ POTEMRA, Michal. *Košice v rokoch 1938 – 1945 : tématická bibliografia 1. časť, zv. 1, Politický a hospodársky život v Košiciach v rokoch 1938 – 1945*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1986, s. 34-51.

v hraniciach pred podpísaním Trianonskej mierovej zmluvy. Nový režim so sebou priniesol nový sociálny program pre robotníkov v priemysle a maloroľníkov, nový pohľad na riešenie národnostného problému, boj proti sociálno-demokratickej a komunistickej strane a ich pričleneným a pridruženým organizáciám, ich rozpustenie a postavenie mimo zákona.⁴ Jedinou slovenskou politickou organizáciou Slovákov v Maďarsku bola v rokoch 1941 – 1944 Strana slovenskej národnej jednoty (SSNJ). Predsedom strany bol Emanuel Böhm, generálnym tajomníkom Jozef Kelemen a tlačovým orgánom sa stal politický týždenník *Slovenská jednota* (SJ).⁵ V Košiciach sa vytvoril obvodný sekretariát SSNJ, jeho vedúcim sa stal Július Grobon a organizačným tajomníkom František Záborský a obvodný výbor SSNJ, ktorého predsedom sa stal Štefan Kaifer.

V rokoch 1944 – 1945 pod vedením strany NKP pôsobili polovojenské Oddiely hungaristickej straníckej služby (HPCs), ktoré hliadkovali v meste, strážili budovy a kancelárie strany, straníckych funkcionárov, vykonávali represívne opatrenia v Košiciach a okolí s cieľom vypátrať a zaistiť vojenských zbehov, ukrývajúcich sa Židov, Rómov, partizánov, komunistov a iných politických oponentov.⁶ Po prevzatí moci v Košiciach 15. októbra 1944 sa nyilasi stali vedúcimi činiteľmi mesta a župy. Vedúcim mestskej organizácie NKP bol Lászlo Darabos a do funkcie hlavného župana mesta Košice bol 27. októbra vymenovaný Gábrriel Gyarmathy. NKP zriadila zvláštnu komisiu zameranú na likvidáciu nespoľahlivých občanov Košíc, ktorej vedúcim sa stal Gyarmathy a jej členmi boli: Darabos za políciu a žandárstvo a Lászlo Csatáry⁷ za tajnú políciu. Táto komisia zostavila zoznam 1200 „nespoľahlivých občanov“, o živote ktorých svojvoľne rozhodovala. Po odtransportovaní týchto Košičanov do koncentračných táborov pokračovala strana nyilasov v meste v ďalšom terore a násilí.⁸ Žandárstvo spoločne s HPCs od 2. novembra do 8. novembra 1944 vykonávalo razie proti komunistom, sociálnym demokratom a tiež slovenským reprezentantom. Mnohí boli zavraždení, zatknutí či odtransportovaní do koncentračných táborov. Približujúcim frontom na prelome rokov 1944 a 1945 sa začali represálie stupňovať. Najznámejšími akciami nyilasov bol úspešný pokus zavraždiť košického

⁴ KÁRPÁTY, Vojtech. Strana šípových krížov v Košiciach (1939 – 1945). In: *Pamäť národa*, roč. 4, 2008, č. 3, s. 19.

⁵ MITÁČ, Ján. Strana Slovenskej národnej jednoty na okupovanom území južného Slovenska v rokoch 1941 – 1944. In: *Pamäť národa*, roč. 6, 2010, č. 3, s. 4-18; ŠUTAJ, Štefan. *Emanuel Böhm a Jozef Stryk – Košičania z Turca a Oravy : Rivali a spolupracovníci v slovenskej politike (1945 – 1948)*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2018, s. 23-25.

⁶ KÁRPÁTY, V. *Strana šípových krížov v Košiciach (1939–1945)*, s. 30.

⁷ László Csizsik-Csatáry (* 1915 Mány, Rakúsko-Uhorsko – † 2013, Budapešť, Maďarsko) bol v roku 1944 ako policajný veliteľ v Košiciach zodpovedný za koncentrovanie židovského obyvateľstva v košickej tehelni a v gete. Ako veliteľ geta sa podieľal na internácii a deportácii okolo jedenásť až štrnásťtisíc Židov do vyhladzovacích táborov. Dopustil sa viacerých závažných vojnových zločinov. Bol nielen zodpovedný ale aj účastný pri mučení perzekvovaných obyvateľov. Zločiny, ktoré spáchal, sa vyznačovali nesmiernou krutosťou a brutalitou. Retribučné súdnicstvo ho 8. júna 1948 v neprítomnosti odsúdilo na trest smrti. V Kanade sa ukrýval do roku 1997, napokon svoj život dožil v Budapešti. Jeho bydlisko vypátrali žurnalisti na základe informácií z Centra Simona Wiesenthala v roku 2012. Spravodlivosti sa vyhol, keďže onedlho nato zomrel v roku 2013. Viac o tejto osobnosti: GELLÉRT, Ádám. Csatári László és az 1944-es kassai deportálások. In: *Betekintő*, roč. 8, 2014, č. 3, s. 1-29; PEKÁR, Martin. Kauza Csatáry v širších súvislostiach. In: *Historická revue*, Špeciál, 2013, roč. 24, č. 2, s. 47-51.

⁸ MASKAL, Radoslav. Ľudové súdnicstvo na Slovensku po 2. svetovej vojne a proces s nilašmi na Okresnom ľudovom súde v Košiciach. In: *Človek a spoločnosť*, roč. 9, 2006, č. 1, s. 33.

mešťanostu Lászla Tosta a obesenie dvanástich osôb na Hlavnej ulici. Zverstvá páchali nielen v budove vtedajšieho Sicherheitsdienstu, ale i v dome číslo 14 na Hlavnej ulici, kde sídlila košická NKP a na policajnom riaditeľstve. Krvilačné akcie sa odohrali aj na miestach ako Soroška, Čermeľ, breh Hornádu, Bankov, Rudník, Džungľa, Mlynská ulica, Kalvária, Krásna nad Hornádom, či Ťahanovský tunel.⁹ Oddiely Červenej armády oslobodili Košice 19. januára 1945 a tým ukončili maďarskú okupáciu mesta.

Dominikán Mikuláš Lexmann

Mikuláš Jozef Lexmann¹⁰ sa narodil 28. októbra 1899 v slovenskej obci Bobot, v okrese Bánovce nad Bebravou. Ako sedemnásťročný prijal rehoľné meno Mikuláš. Rehoľné sľuby zložil v roku 1917 a kňazské svätenie prijal v roku 1923. Mikulášovo pôsobenie v Košiciach začalo v roku 1924. Predstaveným resp. priorom košického konventu (dokonca prvým slovenským dominikánskym priorom vôbec) sa stal 4. júla 1933. Funkcia priora mu skončila v roku 1936. Pre toto obdobie je preňho príznačný veľký podiel na rozvoji slovenského kultúrneho a náboženského života v meste. Jeho najväčším kultúrnym prínosom je kultúrne stredisko Veritas, ktoré dal postaviť v roku 1934. Bol členom viacerých spolkov ako Slovenský katolícky kruh, Slovenské esperantské združenie, Miestny odbor Matice slovenskej v Košiciach, či Jednota Orol. Organizoval ochotnícku činnosť a bol predsedom Spolku sv. Ruženca, ktorý aj vďaka jeho vedeniu vyvíjal rozmanitú činnosť. V rámci aktivít s mládežou založil oddiel dominikánskych skautov v Košiciach. V roku 1924 sa zapísal do autoškoly, neskôr bol jednatelom Autoklubu pre východné Slovensko a v priestoroch košickej charity viedol pre nezamestnaných a nemajetných občanov šoférsky kurz. Ako najneobyčajnejší rehoľník sa predviedol svojím nezvyčajným hobby, letectvom, keď absolvoval pilotný kurz. V roku 1936 skončil pátrovi Mikulášovi úrad priora v Košiciach. Bol preložený do mesta Znojmo na Morave. V čase mimo Košíc sa venoval štúdiu. Z Čiech musel odísť na jar 1939 kvôli svojim vlasteneckým kázňam. Zdržoval sa v Šoprone a vo Vašvári, odkiaľ sa vzhľadom na približujúci sa front vrátil do Košíc. Bol zakladateľom a redaktorom katolíckeho časopisu Svätý ruženec. Postupné obmedzovanie katolíckej cirkvi komunistami po februári 1948 sa prejavilo aj v živote pátra Mikuláša Lexmanna, ktorý nový režim otvorene kritizoval. Akcia K (Barbarská noc z 13. na 14. apríla 1950) postihla aj kláštor bratov kazateľov v Košiciach. Pátra Mikuláša internovali najprv v Pezinku, neskôr v Báci a v Podolínci. Do centralizačného kláštora v českých Králikách bol presunutý koncom novembra 1951. Následkom krutého zaobchádzania zomrel 17. júla 1952 vo veku nedožitých 53 rokov. Meno pátra Mikuláša Jozefa Lexmanna OP je uvedené v medzinárodnom zozname dominikánskych mučeníkov 20. storočia. Od roku 2013 prebieha proces jeho beatifikácie.

⁹ OLEXA, Ladislav – VIPLER, Vladimír. *V tieni šípových krížov*. Košice : Krajský dom osvety, 1959, s. 63-71.

¹⁰ LETZ, Dominik Roman. Mikuláš Jozef Lexmann, OP : Pred Pána predstúpil so sklonenou hlavou. In: LAGOVÁ, Veronika (ed.) *Smrť za mrežami*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006, s. 214-234; JUDÁK, Viliam. *Boží priatelia : Slovenské martyrológium*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2016, s. 254-263; TRESOVÁ, Monika. *Pôsobenie Mikuláša Jozefa Lexmanna, OP v Košiciach: bakalárska práca*. Košice : Katedra histórie FF UPJŠ, 2020. 79 s; TRESOVÁ, Monika. Ochotníctvo v Košiciach v prvej polovici 20. storočia s dôrazom na činnosť Mikuláša Lexmanna OP. In: *Študentský historický časopis ACHERON*, roč. 16, 2020, č. 1, s. 65-80; TRESOVÁ, Monika. Spolkové a sociálne aktivity dominikána Mikuláša Lexmanna. In: *Notitiae historiae ecclesiasticae*, roč. 11, 2022, č. 2, s. 74-88; TRESOVÁ, Monika. Ružencové bratstvo pod vedením pátra Mikuláša Lexmanna. In: *Ruženec*, roč. 25, 2020, č. 12, s. 16-18.

Obr. 2 – Portrétna fotografia Mikuláša Lexmanna pre Jednotu Orol z roku 1934
Zdroj: Slovenský národný archív

Návrat Mikuláša Lexmanna do Košíc

Do nyilasmi terorizovaných Košíc sa dominikán Mikuláš Lexmann vrátil na jeseň 1944 po ôsmich rokoch. Presný dátum jeho návratu sa dozvedáme z jeho žiadosti o vydanie osvedčenia národnej, štátnej a ľudovo-demokratickej spoľahlivosti, kde uvádza, že sa vo Vašvári zdržiaval presne do 29. októbra 1944, kedy odišiel do Košíc.¹¹

Mikuláš prišiel s návrhom vytvoriť v krypte pod dominikánskym Kostolom Nanebovzatia Panny Márie úkryt pre ohrozených občanov Košíc. Prvou a doteraz jedinou známou písomnou zmienkou o týchto udalostiach boli spomienky jedného zo zachránených kanonika Antona Harčara publikovaných v jeho pamätiach *Žil som v Košiciach*. „Teraz prišiel s návrhom vytvoriť v priestoroch krypty pod kostolom úkryt pre ohrozených. Vchod do krypty bol za javiskom Veritasu, kde boli aj sociálne zariadenia. Najprv zaviedol elektrický prúd na osvetlenie krypty. Potom sme spolu z uzavretého priestoru poprenášali ľudské kosti do susedného priestoru a miesto sme vyčistili. Krypta mala aj malý vetrací otvor vyúsťujúci na ulicu v blízkosti ozdobného stĺpu Najsvätejšej Trojice. Koncom decembra, keď „nyilašský“ teror priberal na intenzite, do krypty sa nasťahovalo vyše 20 ľudí. Ešte žijúci obyvatel' krypty

¹¹ Archív mesta Košice (ďalej AMK), fond (ďalej f.) Národný výbor mesta Košíc 1945 – 1948, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 96, spisové číslo (ďalej sp. č.) 5319, škatuľa (ďalej šk.) 112. Jozef Mikuláš Lexmann – národná spoľahlivosť.

František Zámboreský sa vedel rozepamätať na týchto spoluobyvateľov: Dr. Š. Kaifer, profesor Jozef Výrostko, Vojtech Kis a jeho syn Šebastián, boli to židia, Ing. Edmund Szenes a jeho syn Ján, Olivér Rácz, Herczog, Gejza Jaschko ml., organizovaný komunista. [...] Dva dni pred oslobodením, keď „nyilašská“ zbesilosť vrcholila, prišli k „stálym“ obyvateľom krypty ešte ďalší.“¹²

Obr. 3 – Dominikánsky kostol a kláštor v Košiciach v 40. rokoch 20. storočia
Zdroj: <https://gallery.hungaricana.hu/en/SzerencsKepeslap/1235444/?list=eyJxdWVyeSI6ICJLYXNzYSBEb21vbmtvcy10ZW1wbG9tICJ9>

Zachránení členovia Strany slovenskej národnej jednoty

Medzi spomenutými sa nachádzali i reprezentanti Strany slovenskej národnej jednoty (SSNJ) ako František Zámboreský (organizačný tajomník), Štefan Kaifer (predseda obvodného výboru) a už vyššie spomínaný Anton Harčar, ktorí sa taktiež angažovali aj v prostredí Slovenského katolíckeho kruhu. Strana nebola nikdy názorovo homogénna, nakoľko sa ideologické postoje jej členov rozchádzali. Vhodným príkladom je aj zachránený advokát Štefan Kaifer, ktorého dokonca maďarský policajný dôstojník a vojnový zločinec zodpovedný za násilné deportácie židovského obyvateľstva z Košíc László Csatóry obviňoval, že je komunista a slovenskú menšinu v Košiciach vedie nie v nacionálnom duchu, ale v duchu československo-bolševickom. Csatóry dal Kaifera zaistiť a internovať vo väzení na Floriánskej ulici v Košiciach, odkiaľ mal byť následne odtransportovaný. Dôvodom mali byť jeho styky so slovenskými povstalcami a údajná spolupráca pri dodávaní zbraní ľudovej milícii.¹³ Malo ísť o spoluprácu s Jánom Čajákom¹⁴ a pašovanie francúzskych dôstojníkov pre

¹² HARČAR, Anton. *Žil som v Košiciach*. Bratislava : LÚČ, 2003, s. 275.

¹³ „V noci dňa 2. novembra 1944 o 12. hod. surovým trepaním okna ma zobudil ozbrojený úderník Fegyveres Szolgálatu Nemzetiszocialista Pártu v sprievode policajného strážnika, ktorý bol vyzbrojený vojenskou puškou a v mene zákona ma zatkol. Nechceli mi dovoliť ani to, aby som sa riadne obliekol a hnali pred sebou do koncentračného väzenia na Floriánskej ulici v Košiciach, kde už bolo koncentrovaných asi 550 ľudí. Nahnali nás do studených prázdnych miestností. Ležali sme na holej zemi a o naše stravovanie sa nikto nestaral, ani vypočítali

povstalecké povereníctvo v Banskej Bystrici.¹⁵ „*Mal som ten dojem, že si maďarské úrady uvedomili, že budú musieť utekať pravdepodobne cez slovenské územie a retorzné opatrenia tamojších úradov by mohli postihnúť niektoré z ich vedúcich činiteľov a preto nás prepustili. Obával som sa opätovného zatknutia a deportovania a preto som s skrýval až do oslobodenia Košíc.*“¹⁶ Nie všetci zaistení členovia SSNJ mali také šťastie ako Štefan Kaifer, ktorý bol prepustený a neskôr ukrývaný. V koncentračnom tábore skončil spolu s ďalšími siedmimi členmi SSNJ aj Július Kustra,¹⁷ ktorý bol tiež priateľom Lexmanna a členom Spolku sv. Ruženca v Košiciach, ktorému tento dominikán predsedal.¹⁸

sme neboli. Na druhý deň prišli nemeckí gestapácki dôstojníci, ktorým nás odovzdal Dr. Csatáry, vtedajší dôverník Szálassiovskej vlády u policajného riaditeľstva v Košiciach, týmito slovami: „Sier sind die Komunisten.“ Zakrátko na to boli pristavené vagóny, ktorými sme byť odtransportovaní. Z transportu nás predvolali na policajné riaditeľstvo, kde dr. Csatáry, Dr. Horváth policajný riaditeľ a veliteľ četníctva plukovník Majoros nám vytkli asi toto: že naše byty a kancelárie boli stále pod dozorom a dobre vedia, že som udržiaval styky so slovenskými povstalcami, že dňa 3. októbra 1944 bol u mňa povstalecký organizátor, že som sústavne chodil do pohraničných lesov a udržiaval styk s agentmi zo Slovenska. Že sme nevedli slovenskú menšinu v duchu nacionálnom, ale v duchu československom, ba čo viac česko-slovensko-bolševickom. Že máme avizované zbrane zo Slovenska a pre milíciu v Košiciach atď., atď.“

Štátny archív v Košiciach (ďalej ŠA KE), f. Michal Potembra – osobný fond ((1835) 1922 – 2002), inv. č. 422, sp. č. 181, šk. 100. Správa dr. Štefana Kaifera o jeho zatknutí a okupačnom režime v Košiciach.

¹⁴ Viac o tejto osobnosti: SAJENKO, Milan. *Ján Čajak ml., spisovateľ, zaslúžilý umelec o SNP a anglo-americkéj misii.* [online]. [cit.2023-03-23]. Dostupné na internete: <<https://www.majgerner.sk/gemer/odboj/item/8533-jan-cajak-ml-spisovatel-zasluzily-umelec-o-snp-a-anglo-americkej-misii>>.

¹⁵ „*Niekedy v novembri 1944 bol som neočakávane zaistený a dodaný na Floriánsku ulicu, kde tamojší veliteľ Várkoly hrubým spôsobom zachádzal so zaistencami a keď sme boli asi 45 ľudí v jednej miestnosti, objavil sa obžalovaný v sprievode gestapáka, vyjadril sa obžalovaný nahlas, že: „to sú komunisti“. Podľa informácie istého architekta Keménya mal onen Nemeč v spoločnosti obžalovaného vyjadriť pri opúšťaní miestnosti, že pre nás je škoda vagónov. Pri výsluchu ma obžalovaný obviňoval, že som menšinu nevedel v nacionalistickom duchu ale v duchu československo-bolševickom a že majú proti mne dôkazy, že som ilegálne pomáhal osobám čl. príslušnosti. Malo sa jednať o istého Čajaka a zaiste v súvislosti s pašovaním francúzskych dôstojníkov pre blížiacu sa pov. v Banskej Bystrici. Ja som bol potom o pár dní z neznámych mi dôvodov prepustený a ostatní spoluzaisťenci boli odtransportovaní do Komárna. Za pôsobenia obžalovaného ako mocipána pokiaľ mám bezprostrednú vedomosť bolo 8 členov Slov. jednoty na jeho rozkaz zaistených a dodaných do nemeckých konc. táborov, valná väčšina medzi nimi Kustra a Dučay sa nevrátili.*“¹⁵

ŠA KE, f. Ľudový súd v Košiciach, spisy TK 1948, inv. č. 1948, sp. č. 358/48, šk. 9. Csatáry Ladislav Dr.

¹⁶ ŠA KE, f. Michal Potembra – osobný fond ((1835) 1922 – 2002), inv. č. 422, sp. č. 181, šk. 100. Správa dr. Štefana Kaifera o jeho zatknutí a okupačnom režime v Košiciach.

¹⁷ Viac o tejto osobnosti: BLÁŠKOVÁ, Eleonóra. Boháč s prázdnyimi vreckami. Biografická črta o košickom kníhkupcovi, nakladateľovi, publicistovi a širiteľovi kultúry Júliusovi Kustrovi 1884 – 1943. In: FENIKOVÁ ČARNOGURSKÁ, Martina – KURUCOVÁ, Angela (eds.). *Úloha kníh a periodík v živote mnohonárodnostných Košíc.* Košice : Štátna vedecká knižnica Košice, 2013, s. 63-79; JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Košický kníhkupec a nakladateľ Július Kustra (135. výročie narodenia). In: *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove*, roč. 14, 2019, č. 1, s. 119-121; HVIŽD, Oliver. Kustra, Július – prvý na východe. In: ELIÁŠ, Štefan (ed.). *Košické historické zošity.* Košice : Štefan Eliáš, 2010, s. 23-29; HVIŽD, Oliver. Osobnosť košického kníhkupca a spisovateľa Júliusa Kustra. In: PORIEZOVÁ, Miriam (ed.). *Studia Bibliographica Posoniensia.* Bratislava : Univerzitná knižnica, 2009, s. 151-161.

¹⁸ „*Po oslobodení Košíc hneď zreorganizoval Spolok sv. Ruženca, ktorý v Košiciach existuje od roku 1866 a ktorý už aj v rokoch 1905-1907 usporiadaval za uhorskej éry náboženské divadelné predstavenia v reči slovenskej. Dialo sa to hlavne za pomoci nebohého Júliusa Kustru, slovenského národovca a horlivého rozširovateľa slovenských kníh. P. Mikuláš Lexmann od oslobodenia Košíc stále účinkuje v Košiciach v duchovnej správe pri dominikánskom kostole.*“

Práve archívne pramene pojednávajúce o osobe Štefana Kaifera najlepšie vystihujú príčiny, ktoré viedli členov SSNJ k ukrývaniu v krypte dominikánskeho kostola. Zo spisu okresného ľudového súdu v Košiciach¹⁹ k procesu Csatáryho sa dozvedáme veľa informácií k týmto udalostiam, napríklad aj o paradoxnej situácii, keď súd určil Štefana Kaifera ako obhajcu Ladislava Csatáryho na hlavné pojednávanie dňa 8. júna 1948 o 9. hod., čo písomne odmietol, keďže po svojej internácii Csatárym by ho nemohol nestrannne obhajovať.²⁰ Spolupráca so slovenskými povstalcami nebola jediným „previnením“ voči vtedajšiemu nacistickému režimu. O Kaiferovi, ktorý sa nakoniec na pojednávanie dostavil ako svedok, sa v súdnom spise uvádza: „Svedok Dr. Štefan Kaifer, 39-ročný narodený v Herľanoch, prísl. do Nižnej Myšle, ženatý, rím. kat., advokát, bez pomeru, po zák. poučení udáva: Dostal som podľa predložených aktov z mojej kancelárie, príkazy od niekoľkých židovských rodín zo Slovenska, aby som urobil opatrenie v záujme asi 5 detí vo veku približne 12 rokov slovenského pôvodu, ktoré boli v detskom domove a ktorým hrozilo nebezpečenie odtransportovania. Na základe toho som dodal v ich záujme potrebné žiadosti a čoskoro nato som bol zavolaný k obžalovanému, kde mi pohrozil, aby som sa takýchto intervencií vzdal. Bol som prítomný niekedy v júni 1944, keď hromadne tieto deti, ale aj iné, ktoré boli namačkané do dobytčieho vagónu, boli odtransportované. Tieto intervencie som robil nie ako advokát, ale čisto zo známosti, lebo som vedel, že ide o deti slovenského pôvodu. Pokiaľ som pôsobil ako advokát nadobudol som presvedčenie, že obžalovaný bol najkrvavejším nyilasom a všemocným pánom nakoľko vrcholne disponoval so všetkými transportmi a mal na pomoci nemecké orgány, ktoré boli informované v mne neznámej dištinkcii.“²¹

Podľa svedectva synovca Štefana Kaifera z roku 2016, Jána Kaifera, poskytnutému rodine Lexmannovcov, sa Kaifer od novembra 1944 do oslobodenia Košíc Červenou armádou skrýval v rôznych úkrytoch. V krypte pod Kostolom Nanebovzatia Panny Márie sa skrýval v posledné dni pred oslobodením mesta. Ako zakladajúci člen Slovenského katolíckeho kruhu a člen SSNJ sa do skrýšy dostal vďaka priateľovi Antonovi Harčarovi. Vo svedectve sa tiež uvádza, že Lexmannovi so skrývaním pomáhal aj iný dominikán Matyáš (o týchto

AMK, f. Mestský výbor Národného frontu SSR Košice 1948 – 1991, inv. č. 1948, sp. č. 1622, šk. 6. Vyžiadanie stanov Spolku sv. Ruženca – Veritasu, zoznamu členov jeho výboru a členov spolku.

¹⁹ Na Slovensku bolo retribučné resp. ľudové súdnictvo zriadené na základe nariadenia č. 33/1945 Zb. nar. SNR z 15. mája 1945 o potrestaní fašistických zločincov, okupantov, zradcov a kolaborantov a o zriadení ľudového súdnictva. V Čechách platil dekrét prezidenta republiky č.16/1945 a č.17/1945 tzv. malý a veľký retribučný dekrét. Ľudové súdnictvo na Slovensku sa delilo na tri druhy ľudových súdov: Národný súd so sídlom Bratislave, ktorý súdil najvyšších predstaviteľov slovenského štátu; okresné ľudové súdy (OLS) a miestne ľudové súdy (MLS). OLS v Košiciach bol zriadený 18. septembra 1944, pričom v ňom rozhodoval 5-členný senát. Funkciu verejného žalobcu zastával prokurátor Dr. Andrej Buza a predsedom bol Štefan Janda. Jeho úlohou bolo súdiť zradcov a kolaborantov v Košiciach, ktorí väčšinou pochádzali z radov maďarskej menšiny či boli činiteľmi nyilašského režimu v Košiciach. Viac o tejto problematike: MASKAL, R. Ľudové súdnictvo na Slovensku po 2. svetovej vojne a proces s nilašmi na Okresnom ľudovom súde v Košiciach, s. 30-37.

²⁰ „V trestnej veci, vedenej proti Dr. Ladislavovi Csatarimu, pod. čís. j. LS 2/1948 vraciam úctive obžalovaný spis a úctive oznamujem, že nemôžem menovaného obhajovať, lebo dňa 2. novembra 1944 menovaný nechal ma zatknúť ako osobu nepriateľskú „nyilaškému“ režimu a osobne podroboval ma výsluchu na maďarskom policajnom riaditeľstve v Košiciach, kde som väznený. Za takýchto okolností nemohol by som objektívne plniť úkol, ktorý sa ukladá obhajcovi.“

ŠA KE, f. Ľudový súd v Košiciach, spisy TK 1948, inv. č. 1948, sp. č. 358/48, šk. 9. Csatáry Ladislav Dr.

²¹ ŠA KE, f. Ľudový súd v Košiciach, spisy TK 1948, inv. č. 1948, sp. č. 358/48, šk. 9. Csatáry Ladislav Dr.

skutočnostiach neskôr).²² O vzťahoch medzi pátrom Mikulášom Lexmannom a Štefanom Kaiferom a iných skutočnostiach svedok uvádza: „Podľa mojich vedomostí sa môj strýko so záchrancom nejako bližšie nepoznali, ale určite o sebe vedeli, pretože strýko aktívne pracoval a podporoval činnosť Slovenského katolíckeho kruhu v Košiciach najmä v kultúrnej a športovej oblasti. Pomáhal im riešiť i právne otázky ohľadne tvorby stanov a činnosti katolíckeho kruhu v Košiciach. [...] Strýko Štefan zrejme aj vplyvom svojho povolania, keď celý život pracoval ako advokát, veľmi nerád hovoril o tomto ťažkom období v jeho živote, ale spomínam si ako s humorom mi hovoril, aké ťažké bolo v krypte vykonávanie najzákladnejších ľudských potrieb.“²³

S členmi SSNJ sa priatelil aj ďalší obyvateľ krypty Jozef Výrostko. Narodil sa v roku 1916 v Košiciach v chudobných pomeroch, čo primälo jeho otca dať svojho syna na štúdiá. „Po okupácii môjho rodného kraja Maďarmi v roku 1938 som zostal doma so svojím ľudom a dokončil som svoje vysokoškolské vzdelanie na peštianskej univerzite Petra Pázmanya, kde som nadobudol profesorský diplom v roku 1942. Počas maďarskej okupácie ako vysokoškolák založil som Spolok slovenských akademikov v Budapešti a zapojil sa činne do menšinového hnutia slovenského a do ilegálneho hnutia socialistického s inými slovanskými vysokoškolákmi (Rusi, Srbi, Bulhari, Poliáci a iní, ktorí študovali v Pešti). Za túto činnosť bol som maďarskými úradmi a políciou prenasledovaný a v roku 1942 aj zavrätý. Po absolvovaní univerzity bol som menovaný profesorom na Obchodnej akadémii v Košiciach na slovenských pobočkách, kde som učil až do oslobodenia.“²⁴ Výrostko sa poznal s Antonom Harčarom aj s predsedom SSNJ, Emanuelom Böhmom, s ktorým sa radil pri založení Spolku slovenských akademikov v Pešti. Svedčia o tom aj ich listy uložené v jeho pozostalosti v Štátnom archíve v Košiciach. Po zatknutí Výrostka maďarskými úradmi sa s prosbou o pomoc jeho otec obrátil na SSNJ, načo politická strana reagovala: „Oznamujeme Vám, že pán predseda Dr. Emanuel Böhm Vašu dopisnicu, v ktorej mu oznamujete zatknutie Vášho syna profesora Jozefa Výrostku, prijal a vo veci zakročil na patričnom mieste.“²⁵ Napokon činy, za ktoré bol potrestaný neprijatím na pozíciu učiteľa a onedlho uväznený, opisuje Jozef Výrostko vo svojej žiadosti o započítanie doby nezavinenej nezamestnanosti do postupu z roku 1952: „Pravda, maďarskí fašisti nevyhoveli mojej žiadosti, lebo vedeli, že ide o uvedomelého socialistu-Slováka, zakladateľa Spolku slovenských vysokoškolákov v Maďarsku, jeho predsedu, účastníka všetkých slovanských a protifašistických podujatí, ktoré slovenskí a slovanskí študenti v Pešti robili. Počas svojich štúdií v Pešti bol som pod stálym policajným dozorom pre komunistické zmýšľanie.“²⁶ O tom, ako a prečo sa Jozef Výrostko ocitol v krypte, archívne pramene zatiaľ mlčia, je možné však dedukovať, že v čase približujúceho

²² Osobný archív MUDr. Juraja Lexmanna. Svedectvo Ing. Jána Kaifera (synovec Štefana Kaifera) v Košiciach zo dňa 18.1.2016.

²³ Osobný archív MUDr. Juraja Lexmanna. Svedectvo Ing. Jána Kaifera (synovec Štefana Kaifera) v Košiciach zo dňa 18.1.2016.

²⁴ ŠA KE, f. Jozef Výrostko – osobný fond (1860) 1928 – 1999, inv. č. 1, sp. č. 96, šk. 1. Krátky životopis Jozefa Výrostka z roku 1948.

²⁵ ŠA KE, f. Jozef Výrostko – osobný fond (1860) 1928 – 1999, inv. č. 1, sp. č. 80, šk. 1. Zatknutie Jozefa Výrostka.

²⁶ ŠA KE, f. Jozef Výrostko – osobný fond (1860) 1928 – 1999, inv. č. 1, sp. č. 121, šk. 1. Žiadosť o započítanie doby nezavinenej nezamestnanosti do postupu.

sa frontu a stupňovania sa represíí zo strany nylasov, sa Výrostko pre svoje dovtedajšie aktivity a väzby na SSNJ musel ukrývať kvôli ohrozeniu svojho života.

Ďalší perzekvovaní Košičania zachránení Mikulášom Lexmannom

Mená všetkých zachránených nie sú známe, nakoľko sa obyvatelia krypty snažili o to, aby o sebe vedeli čo najmenej a tak sa nemohli navzájom zradiť v prípade ohrozenia alebo vypočúvania. Anton Harčar sa v úkryte u dominikánov dozvedel o hrôze, ktorá sa udiala na sviatok Troch kráľov na Hlavnej ulici. *„Aby som sa o tom presvedčil, toho dňa podvečer som sa prestrojil a na bicykli som prešiel po Hlavnej ulici. Asi pod druhým stromom obesenec ležal pod stromom, lebo konár, na ktorom visel, sa zlomil. Každý obesný mal na seba zavesenú ceduľu s označením údajnej viny: Som vojenský zbeh, som partizán, som komunista a podobne. Do kláštora som sa vrátil zronený otrasnou skutočnosťou, ale obyvateľom krypty som to nezvestoval. Chcel som ich ušetriť od hrôzy. Často som k nim chodil.“*²⁷

V januári 2023 sa nám podarilo zistiť ďalšie mená zachránených, ktoré sme objavili v Archíve mesta Košice v spise pojednávajúcom o Spolku sv. Ruženca, ktorého bol páter Lexmann predsedom. Sám páter Mikuláš je autorom týchto dokumentov, čo spolu s jeho podpisom na nich zvyšuje vierohodnosť týchto získaných údajov. V dokumente sa o Mikulášovi Lexmannovi píše: *„Keď sa Červená armáda približovala ku Košiciam, vrátil sa 29.X.1944 do Košíc, kde slovenských veriacich povzbudzoval k vytrvalosti a k očakávaniu oslobodenia Košíc. V posledných dvoch mesiacoch pred oslobodením Košíc skrýval do 30 slovenských národovcov a prenasledovaných nyilašským režimom a sabotérov fašistickej vlády. Medzi týmito boli Augustín Bednár, zámočník maďarských št. železníc, Július Bukovínsky akad. maliar, Tibor Štefančík úradník mesta Košíc, Jozef Výrostko gymn. profesor, Dr. Anton Harčár prof., Dr. Štefan Kaifer advokát, a iní. Medzi skrývajúcimi sa boli asi piati rasovo prenasledovaní.“*²⁸ Oproti dvadsiatim zachráneným, ktorí sa spomínali v pamätiach Harčára, tu je spomenutých až tridsať skrývajúcich sa. Ako piatich rasovo prenasledovaných vieme identifikovať: Vojtecha Kisa a jeho syna Šebastiána Kisa, Olivera Rácza a tiež Edmunda Szenesa a jeho syna Jána Szenesa. Novozistenými osobami sú: Augustín Bednár, Július Bukovínsky a Tibor Štefančík. O prvom menovanom, Augustínovi Bednárovi, sa v dokumente uvádza, že bol taktiež členom výboru Spolku sv. Ruženca. V roku 1924 sa vyučil zámočnicke remeslo v Košiciach. V rokoch 1943 – 1944 bol zamestnaný ako zámočník v dielňach maďarských štátnych železníc v Košiciach, kde pri nútenom evakuovaní Železničnej stanice zachránil značné množstvo náčinia pre Česko-slovenské štátne dráhy (ďalej ČSD), prečo sa pred maďarskými úradmi skrýval v krypte, aby sa vyhol deportácii. Hneď po oslobodení Košíc Červenou armádou odovzdal zachránené náradie ČSD, čím v nemalej miere umožnil rekonštrukčné práce.²⁹ O tom aké mal Bednár prepojenie na Lexmanna opísal jeho syn Jozef v spomienkovom liste: *„Môj otec často vykonával drobné remeselnícke práce v dominikánskom kláštore a obidve moje staršie sestry boli aktívne*

²⁷ HARČAR, Anton. *Žil som v Košiciach*, s. 276.

²⁸ AMK, f. Mestský výbor Národného frontu SSR Košice 1948 – 1991, inv. č. 1948, sp. č. 1622, šk. 6. Vyžiadanie stanov Spolku sv. Ruženca – Veritasu, zoznamu členov jeho výboru a členov spolku.

²⁹ AMK, f. Mestský výbor Národného frontu SSR Košice 1948 – 1991, inv. č. 1948, sp. č. 1622, šk. 6. Vyžiadanie stanov Spolku sv. Ruženca – Veritasu, zoznamu členov jeho výboru a členov spolku.

v mládežníckych dobrovoľných činnostiach v rámci Veritasu.“³⁰ Pri mestskom úradníkovi Tiborovi Štefančíkovi a akademickom maliarovi Júliusovi Bukovinskom³¹ sa nám nepodarilo zistiť skutočnosti, ktoré ich priviedli do krypty. Zaujímavosťou však ostáva Bukovinského olejová maľba s tragickým obsahom z roku 1945 s názvom „Obesenci“, ktorá až príliš nápadne ilustruje dobové výjavy z Košíc, keď nyilasi obesili dvanásť osôb na stromoch a kandelábroch na Hlavnej ulici.

Mikuláš zachránil aj ďalší ľudský život. Jednalo sa o mladého chlapca Jozefa Zeleňa. V čase, keď nyilasi vydávali mobilizačné vyhlášky vzťahujúce sa na mužov od 17 rokov, Jozef Zeleň ml. sa mal hlásiť v kasárňach, aby potom narukoval do Nemecka, ale jeho otec Jozef Zeleň st. ho na front nepustil a ukryl ho doma na Vrátnej ulici v Košiciach. Medzitým otec Jozef ochorel na týfus a bolo ho treba pred smrťou zaopatriť. Rodina Zeleňových sa nábožensky angažovala medzi košickými dominikánmi a Jozef Zeleň st. bol dokonca dominikánsky terciár. Zavolali k nemu pátra Mikuláša.³² „Práve keď P. Mikuláš odtiaľ odchádzal, do domu chceli ísť gestapáci, lebo robili prehliadku domov. Keď ich zbadal, po nemecky im povedal, aby tam radšej nešli, lebo zaopatroval chorého na týfus. Gestapáci sa zľakli a radšej tam nešli. Takto mladému Jozefovi Zeleňovi zachránil život.“³³ napísal do spomienkového listu mladší brat Jozefa, Štefan Zeleň.

Obr. 4 – Olejomaľba Júliusa Bukovinského s názvom „Obesenci“ z roku 1945
Zdroj: https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:VSG.O_832

³⁰ Archivum historicum Provinciae Slovaciae Ordinis Praedicatorum (AHP SOP) Košice, f. Mikuláš Lexmann OP. Spomienkový list MUDr. Jozefa Bednára zo dňa 11. marca 2002.

³¹ Július Bukovinský sa narodil 11. októbra 1903 v Užhorode. Jeho otcom bol maliar Július Virágh, u ktorého sa naučil prvé zručnosti maliarstva. V Košiciach sa usadil v roku 1936. Nové pôsobisko poznačilo jeho tvorbu, čo sa odzrkadlilo na jeho obrazoch s košickými motívmi. Na viacerých obrazoch namaľoval aj okolie Dominikánskeho kostola v Košiciach. Zomrel 31. augusta 1975. Viac o tejto osobnosti: GROŠKO, Imrich. *Július Bukovinský 1903 – 1975*. Košice : Galéria Júliusa Jakobyho, 1993, s. 1-4.

³² LETZ, D. Mikuláš Jozef Lexmann, OP : Pred Pána predstúpil so sklonenou hlavou, s. 224-225.

³³ AHP SOP Košice, f. Mikuláš Lexmann OP. Záznam spomienky Štefana Zeleňa na Mikuláša Lexmanna OP. Košice 2003.

Páter Mikuláš ako záchranca židovského obyvateľstva

O umelecké spracovanie osobne zažitých skúseností sa tiež postaral ďalší zo zachránených, spisovateľ Oliver Rác. ³⁴ Literárne, no autenticky, zaznamenal svoje spomienky na vtedajšiu dobu vo svojich dvoch románoch *Rogozsánova krčma* a *Dozvedela som sa, že žiješ*. V druhom menovanom románe opísal východ prenasledovaných z krypty po dlhom čase. ³⁵ Syn zachráneného profesor Oliver Rác ml. spomína z rozprávania svojho otca, že jedlo im nosila jedna pani do spovednice, odkiaľ ho páter znášal do krypty. „*Otec aj po rokoch spomínal, že to boli najkrajšie Vianoce v jeho živote.*“ ³⁶ podotýka jeho syn. Rácove spomienky na Vianoce v krypte sa zachovali i v jeho nepublikovanej poviedke s názvom *Môj najkrajší vianočný darček*. Úryvok: „*A predsa ku koncu týchto rokov som dostal najkrajší, najpamätnejší vianočný darček na večné časy. Vtedy som síce nestál vo svojej peknej izbe pred sviatočným stromom; čupel som v jednej krypte a zima vianočnej noci prenikala cez spleť kameňov, práchnivejúcich kostí a hnijúcich vencov nakopených pred dvere krypty kvôli maskovaniu, až dnu medzi nás, nás ukrývajúcich sa, na smrť prenasledovaných, odvrhnutých vonkajším životom a zapierajúcich vonkajší svet. Ale tento darček znamenal viac, bol krajší a viac pookrial srdce než ktorýkoľvek dovtedajší darček: darčekom boli tri farebné vianočné sviečky umiestnené do koláča upečeného z vojenskej múky, a pod rúškom noci do krypty prepašovaný darček bol sprevádzaný listom: „Synček, dávaj na seba pozor, vydrž, je to už len otázkou zopár dní a opäť budú Vianoce naše... Sviečky si zapál len cez deň: nech Ťa ich žiara neprezradí!“ Sviečky sme ešte toho istého dňa v noci zapálili: ich žiaru chránil mojím plášťom železničiar ukrývajúci sa pred evakuačným rozkazom. Slovenský desiatnik, ktorého k nám zavialo od partizánov, objal moje plecia zahalené do roztrhaného vojenského plášt'a a hmkal si vianočnú pieseň v utajenej žiare farebných sviečok.*“ ³⁷ Profesor Olivér Rác ml. a ďalší príbuzní zachránených potvrdili vo svojom svedectve pre rodinu Lexmannovcov, že pátrovi Mikulášovi pri ukrývaní pomáhal aj ďalší dominikán Mátyás. ³⁸ Zachránený spisovateľ

³⁴ Oliver Rác st. (* 21. január 1918 Košice, Rakúsko-Uhorsko – † 4. júl 1997 Bratislava, Slovenská republika) bol významným básnikom, spisovateľom, prekladateľom a pedagógom židovsko-maďarskej národnosti. Literárny talent sa uňho prejavil už na strednej škole. Vysokoškolské štúdium začal v Bratislave na Univerzite Komenského a ukončil počas vojny napokon v Segedíne. Kvôli liberálnym názorom bol prepustený z postu učiteľa a v roku 1943 zaradený do vojenskej kancelárie pomocného práporu v Košiciach. Po vojne pracoval u svojho strýka Vojtecha Kisa a do roku 1951 v košickej tehelni. Od tohto roku sa vrátil k svojmu pôvodnému povolaniu pedagóga na maďarskej priemyslovke v Košiciach, kde učil maďarský jazyk a literatúru. V roku 1953 sa stal riaditeľom Základnej školy s vyučovacím jazykom maďarským, kde sa dnes nachádza Gymnázium Sándora Máraiho spolu s bustou Ráca. V sedemdesiatych rokoch pôsobil ako námestník ministra školstva a neskôr ako námestník ministra kultúry SSR. Zomrel v roku 1997. Získal ocenenie Yad Vashem. Viac o tejto osobnosti: RÁCZ, Oliver – LOKŠOVÁ-RÁCZOVÁ, Katarína – HUBKOVÁ, Beáta. *Košické balady Oliver Rác 1918 - 1997 : básnik, spisovateľ, prekladateľ, pedagóg, nositeľ ocenenia Spravodliví medzi národmi*. Košice : Múzeum Vojtecha Löfflera, 2023. 39 s.; RÁCZ, Oliver. *Mesto, kde som sa narodil*. In: ŠALAMON, P. – JUROVÁ, A. (eds.). *Košice a deportácie Židov v roku 1944*, s. 161-164.

³⁵ RÁCZ, Oliver. *Dozvedela som sa, že žiješ*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1966, s. 367, 368.

³⁶ GETTING, Peter. *Nechcel, aby jeho lásku poslali na istú smrť. A tak vymyslel plán, ktorým pomohol aj iným*. [online]. [cit.2023-03-24]. Dostupné na internete: <<https://plus.sme.sk/c/22271158/nehccl-aby-jeho-lasku-poslali-na-istu-smrt-a-tak-vymyslel-plan-ktorym-pomohol-aj-inym.html>>.

³⁷ RÁCZ, Oliver. *Môj najkrajší vianočný darček*. (preklad z maďarčiny - Mária Hlaváč)

³⁸ Jenő Fehér, rehoľným menom Mátyás (po slovensky Matej), sa narodil v roku 1913 v maďarskej obci Vassurány. Vyštudoval v Budapešti a Grazi teológiu, históriu, archívniectvo, knihovníctvo, paleografiu a heraldiku. V roku 1933 vstúpil do dominikánskeho rádu a v 1938 bol vysvätený za kňaza. Bol poverený spísať

Rácz, ktorý bol okrem iného počas vojny tiež záchrancom,³⁹ sa spoznal s pátrom Mikulášom práve cez brata Mátyása, ktorého poznal už pred ukrývaním. Prof. Oliver Rácz ml. vo svedectve z roku 2015 uvádza: „*Môj otec sa poznal dobre s pátrom Matyásom a počas pobytu sa spoznal aj s pátrom Mikulášom. V kostole s pátrom Lexmannom pomáhal aj kňaz Matyás. Po vojne sa odsťahoval do USA. O jeho osude nevieme nič.*“⁴⁰

Vo februári 2019 židovský mesačník *Pesti Sólet*, vychádzajúci v Budapešti, priniesol článok *Az embermentő dominikánus szerzetes* (v preklade *Dominikánsky mních, ktorý zachraňoval ľudí*). Autorom je novinár János Dési, ktorý článok napísal v spolupráci s košickým historikom a predstaviteľom Židovskej náboženskej obce Košice Pavlom Šalamonom. Prostredníctvom článku sa dozvedáme niečo o „bežnom“ dni ukrývaných osôb v krypte. Prenasledovaní mohli zo skrýše občas vyjsť do priestorov Veritasu, ak sa v kultúrnom dome nikto cudzí nezdržoval. Tu mohli použiť sociálne zariadenia na hygienu, či len tak sa ponáňahovať. Páter Mikuláš musel v krypte vytvárať životné podmienky a tiež organizovať dennú starostlivosť pre ľudí tak, aby nikto nezistil, že sú tam ukrývaní. Dokumenty nasvedčujú tomu, že medzi maďarskými členmi rádu boli aj takí, ktorí jeho činnosť nehodnotili pozitívne.⁴¹

históriu dominikánskeho rádu v Maďarsku a z jeho pera vyšlo mnoho historických diel. V roku 1942 sa stal knihovníkom a archívárom v dominikánskom konvente v Košiciach. Bol poverený písaním Košického kódexu (tiež ako Kassai kódex, *Collectio Dominicana* alebo *Syngrapha Dominicana*), ktorý pojednáva o stredovekej histórii dominikánov v meste a často sa o ňom hovorí ako o falzu. Mátyás Fehér po vojne opustil kláštor aj s časťou historického archívu a knižnice (dnes sú archíválie deponované v Ústrednom archíve Rádu kazateľov – dominikánov v Ríme na Aventíne). V roku 1971 emigroval do Argentíny, kde porušil rehoľné sľuby a oženil sa za košickú rodáčku a historičku Annu Walter. Zomrel v roku 1978 v Buenos Aires. Možno aj tieto okolnosti a nejasnosti sú dôvodom deficitu informácií o jeho účasti pri záchrane.

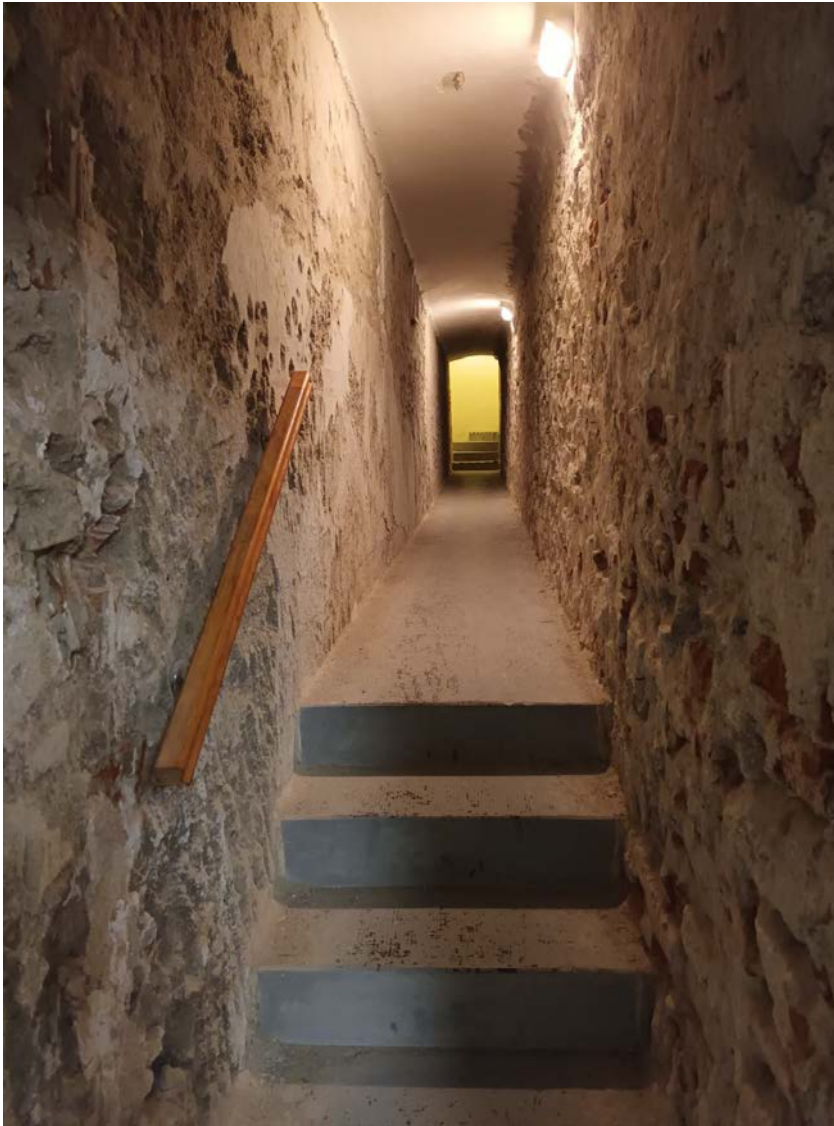
Viac o tejto osobnosti: HUNČAGA, Gabriel. *Dominikáni na ceste k intelektuálnym elitám vrcholného stredoveku*. Kraków – Bratislava : Vydavateľstvo Chronos v spolupráci so Spolkom Slovákov v Poľsku a so Slovenskou komisiou pre komparatívne cirkevné dejiny, 2013, s. 36, 37; *Dr. Fehér Mátyás Jenő*. [online]. [cit.2020-02-23]. Dostupné na internete: <<https://vassurany.hu/hu/hires-szulottek/dr-feher-matyas-jeno/>>.

³⁹ Oliver Rácz bol ako nespoľahlivý element v roku 1943 odvedený do armády a zaradený do kancelárie pomocného práporu v Košiciach. V kancelárii, kde pracoval, mal prístup k rôznym prázdny formulárom a pečiatkam, vďaka ktorým vytvoril falošné potvrdenie potrebné na záchranu prenasledovaných Židov. Takto zachránil svoju priateľku Katarínu Nyiszlovú (s ktorou sa zosobášil po oslobodení Košíc 26. februára 1945), ale tiež Štefana Šimka, Viliama Ganza a Egona Forgácsa. Za odvážne činy mu bolo udelené v roku 2019 ocenenie „Spravodlivý medzi národmi“. Slávnostné odovzdávanie sa kvôli pandémie Covid-19 uskutočnilo až v septembri 2022.

Viac o týchto udalostiach: RÁCZ, O. – LOKŠOVÁ-RÁCZOVÁ, K. – HUBKOVÁ, B. *Košické balady Oliver Rácz 1918 – 1997*, s. 6-20, 24, 25.

⁴⁰ Osobný archív MUDr. Juraja Lexmanna. Svedectvo prof. MUDr. Olivéra Rácza, CSc., ml. (syn Olivera Rácza st.) v Košiciach zo dňa 7.12.2015.

⁴¹ DÉSI, János. *Az embermentő dominikánus szerzetes*. In: *Pesti Sólet*, roč. 17, 2019, č. 7, s. 8.

Obr. 5 – Chodba spájajúca priestory kultúrneho centra Veritas a vchod do krypty
Zdroj: osobný archív Moniky Tresovej

Okrem Ráczových príbuzných, strýka Vojtecha Kisa a bratranca Šebastiána, ktorých Lexmann tiež zachránil v krypte, sa pokúšal páter Mikuláš pomôcť aj Oliverovej sestre Edite, ktorá bola ako Židovka perzekvovaná. Dôkazom je list, ktorý páter Mikuláš Lexmann napísal v spisovnej maďarčine počas vojny zo Šopronu 3. septembra (presný rok neuvedený) Editinej a Oliverovej starej mame Huberte Rácz rod. Schamall. Lexmannov list je v podstate odpoveďou na list od nej, ktorý síce nepoznáme, ale vďaka obsahu listu Lexmanna môžeme s istotou usúdiť, že medzi nimi existovalo priateľstvo a pani Huberta mu musela hlboko dôverovať, ak ho v takej delikátnej záležitosti požiadala o rady a pomoc. Páter Lexmann v liste Editinej babičke radí, aby sa Edita vydala, a tak sa zachránila pred uplatňovaním antisemitských zákonov. V prípade, žeby to nebolo možné, páter Mikuláš jej následne radí, aby sa tak obrátila na košického biskupa Madarásza.⁴² Lexmann označil pokrstenie Editinho

⁴² Pápež Pius XII. v júli 1939 vydal bulu *Diocesium fines*, ktorá zohľadnila nové štátoprávne zmeny medzi Slovenskom a Maďarskom. Do Košíc bol menovaný nový diecézny biskup Štefan Madarász, ktorý nahradil biskupa Jozefa Čárskeho a pôsobil v tomto meste od roku 1939 do roku 1945. Spracovanie kontroverznej osoby

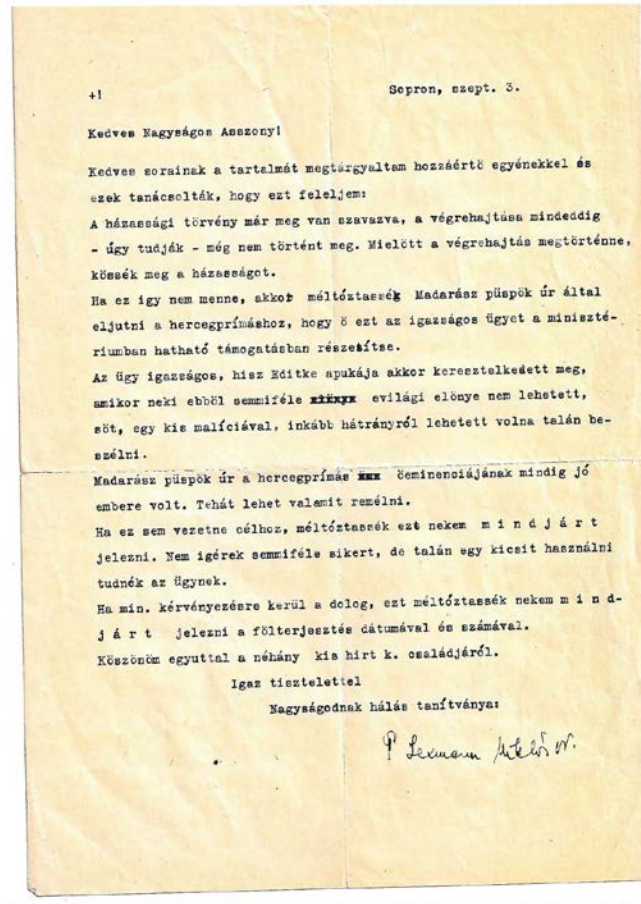
otca židovského pôvodu Eleka Rácza (predtým sa volal Alexius Roth) v čase Rakúsko-Uhorska a to ešte pred sobášom ako poľahčujúcu okolnosť. Ak by ani tieto všetky alibi neboli postačujúce alebo by Edita obdržala úradný dokument postihujúci ju ako Židovku, Lexmann jej prikazuje, aby mu to čo najskôr oznámila a on porozmýšľal nad ďalším riešením.⁴³

Madarásza v historiografii je kvôli nesúladu názorov maďarských a slovenských historikov veľmi nejednotné. Nový košický biskup ako „anyás“ pracoval v službách maďarskej vládnucej elity, pričom podporoval maďarizáciu Slovákov (vhodným príkladom sú biskupove aktivity proti Slovenskému katolíckemu kruhu). Komplikovaný bol aj jeho postoj ku židovskej otázke, keďže nikdy otvorene nevystúpil proti židovským perzekúciám a podporoval práve maďarskú mestskú elitu, ktorá sa vo svojej väčšine vnímala ako kresťanská, no napriek tomu bola užívateľom antisemitských zákonov. Spolupráca Madarásza s vedením mesta bola jednoznačná.

Viac o tejto osobnosti: HIŠEM, Cyril. Stav a perspektívy výskumu dejín Rímskokatolíckej cirkvi v Košiciach. In: ŠUTAJ, Štefan (ed.). *Acta Historiae Cassoviensis : ročenka Katedry histórie Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach : Košice v dejinách – dejiny Košíc..* Košice : Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2011, s. 196-198; SÁPOSOVÁ, Zlatica – ĎURKOVSKÁ, Mária. Možnosti výskumu osobnosti biskupa Madarásza s ohľadom na jeho pôsobenie v Košiciach (1939 – 1945). In: ŠUTAJ, Štefan (ed.). *Ludia a dejiny – historická biografía a jej miesto v historiografii.* Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2016, s. 106-119.

⁴³ Plné znenie listu v maďarčine: „*Kedves Nagyságos Asszony! Kedves sorainak a tartalmát megtárgyaltam hozzáértő egyénékkel és ezek tanácsolták, hogy ezt feleljem: A házassági törvény már meg van szavazva, a végrehajtása mindedig - úgy tudják meg nem történt meg. Mielőtt a végrehajtás megtörténne, kössék meg a házasságot. Ha ez így nem menne, akkor méltóztassék Madarász püspök úr által eljutni a hercegprímáshoz, hogy ő ezt az igazságos ügyet a minisztériumban hatható támogatásban részesítse. Az ügy igazságos, hisz Editke apukája akkor keresztelkedett meg, amikor neki ebből semmiféle evilági előnye nem lehetett, sőt, egy kis malíciával, inkább hátrányról lehetett volna talán beszélni. Madarász püspök úr a hercegprímás öminenciájának mindig jó embere volt. Tehát lehet valamit remélni. Ha ez sem vezetne célhoz, méltóztassék ezt nekem mindjárt jelezni. Nem ígérek semmiféle sikert, de talán egy kicsit használni tudnék az ügynek. Ha min. kérvényezésre kerül a dolog, ezt méltóztassék nekem mindjárt jelezni a fölterjesztés dátumával és számával. Köszönöm egyuttal a néhány kis hirt k. családjáról. Igaz tisztelettel. Nagyságodnak hálás tanítványa: P. Lexmann Miklós.*“

Osobný archív prof. Olivera Rácza ml. List Mikuláša Lexmanna adresovaný Huberte Rácza rod. Schamalla, napísaný v meste Šopron zo dňa 3. septembra (rok neuvedený).

Obr. 6 – List pátra Mikuláša Lexmanna adresovaný Huberte Rácz rod. Schamall
Zdroj: osobný archív prof. Olivera Rácza ml.

Memorial Centrum v Budapešti zapísalo dňa 5. septembra 2013 pátra Mikuláša Lexmanna OP ako záchrancu židovského obyvateľstva v Košiciach. Mikuláš je v zozname zaznamenaný ako záchranca troch košických Židov, a to Edmunda a Jánosa Szenesovcov a Olivéra Rácza.⁴⁴ Novou skutočnosťou v našom výskume je fakt, že Ing. Edmund Szenes⁴⁵ sám potvrdil v nami nájdenom archívnom dokumente, že je židovského pôvodu. Szenes sa narodil 20. januára 1899 v meste Trstená v okrese Liptovský Mikuláš. Jeho otec sa volal Július Schwarcz, no Edmund si svoje priezvisko v roku 1916 pomad'arčil na Szenyes.⁴⁶ „Keď v roku 1938 bolo medzinárodne rozhodnuté, že Košice pripadnú Maďarom, ja som bol z tých viacerých košických Slovákov, ktorých sa práve uvedená skutočnosť dotkla veľmi nepriaznive. Dôvodom toho bolo to, že s Maďarmi som nikdy necítil a videl som, že viedenským rozhodnutím je ohrozená aj moja existencia, lebo bol som si vedomý svojho liptovského slovenského pôvodu a bol som si vedomý aj toho, že počas môjho pôsobenia v Košiciach stýkal som sa výlučne len so slovenskou spoločnosťou a konečne v tú dobu v Maďarsku bol už aj židovský zákon a ja, ktorý som židovského pôvodu, musel som vidieť v príchode Maďarov tú skutočnosť, že sotva si

⁴⁴ Embermentők adatbázisa. [online]. [cit.2023-02-24]. Dostupné na internete: <<http://www.hdke.hu/emlekezes/embermentok/embermentok-nevsora>>.

⁴⁵ Priezvisko Szenes je uvádzané v dokumentoch v rôznych podobách (Szenes, Szenyes, Senes atď.) napriek tomu, že sa stále jedná o tú istú osobu.

⁴⁶ ŠA KE, f. Ľudové sudy 1945 – 1948, inv. č. 1946, sp. č. 499/46, šk. 33. Senes Edmund inž.

*podržím svoje postavenie a moje miesto. Už práve uvedené okolnosti sú dostatočným dôkazom toho, že z príchodu Maďarov som sa vôbec netešil a tešiť som sa ani len nemohol.*⁴⁷ Už v decembri 1938 odišiel z Košíc do Bratislavy, lebo bol považovaný za nespoľahlivého. V Bratislave pracoval len krátko vo firme Siemens ako správca podniku do roku 1941, kedy na Slovensku vyšiel Židovský kódex a Szenes bol prepustený z práce. *„Tam už boli Nemci, a preto som bol preložený na podradné miesto do Budapešti, kde som bol do jesene 1944, kedy som odiaľ odišiel do Košíc a tu som sa skrýval v krypte dominikánov až do príchodu ČA*⁴⁸, *ktorej veliteľstvo ma potom poverilo vedením MPV*⁴⁹ *v Košiciach, na ktorom mieste som až doteraz.*⁵⁰

V roku 2016 rodina Lexmannovcov požiadala Holocaust Memorial Centrum v Jeruzaleme o priznanie ocenenia Yad Vashem – Spravodlivý medzi národmi pre pátra Mikuláša. Pre nedostatok relevantných svedectiev nemohol byť materiál zatiaľ predložený na posúdenie Špeciálnej komisii Yad Vashem. Košičanom záchranu pripomína dnes aspoň pamätná tabuľa na Veritase, na ktorej je napísané: *„V Košiciach pôsobil dominikán páter Mikuláš Jozef LEXMANN OP – V rokoch 1924-1936 sa zaslúžil o kultúrne a duchovné povznesenie mesta. Založil kultúrne centrum Veritas. – V rokoch 1944-1945 v krypte dominikánskeho kostola zachraňoval ľudské životy bez ohľadu na náboženskú či politickú príslušnosť.“*

Obr. 7 – Vchod do krypty
Zdroj: osobný archív Moniky Tresovej

⁴⁷ ŠA KE, f. Ľudové súdy 1945 – 1948, inv. č. 1946, sp. č. 499/46, šk. 33. Seneš Edmund inž.

⁴⁸ ČA – Červená armáda.

⁴⁹ MVP – Mestské verejné podniky.

⁵⁰ ŠA KE, f. Ľudové súdy 1945 – 1948, inv. č. 1946, sp. č. 499/46, šk. 33. Seneš Edmund inž.

Obr. 8 – Priestor krypty, kde sa skrývali ľudia prenasledovaní nylasmi
Zdroj: osobný archív Moniky Tresovej

Krátka história miesta záchrany

Dominikánsky Kostol Nanebovzatia Panny Márie v Košiciach je najstaršou stojacou sakrálnou stavbou mesta, ktorej vznik sa datuje na konci 13. storočia. V prvej polovici 18. storočia bola vyvýšená pôvodná úroveň dlažby kostola. Súčasná dlažba kostola pochádza z konca 19. storočia. Úroveň podlahy kostola bola kedysi o dva metre hlbšie, ako je tomu dnes. Pod novovytvorenou dlažbou vznikli suterénne priestory, ktoré sa sčasti zachovali do súčasnosti a sú prístupné provizórnym vstupom pri severnom portáli do lode kostola zo strany kultúrneho centra Veritas. Vstup do týchto priestorov si vyžaduje vlezanie resp. skok do podzemia a je normálne prekrytý kovovým poklopom. Suterénne priestory pozostávajú z čiastočne vyčistených chodieb pod loďou za účelom vedenia elektrických rozvodov a pod južnou polovicou presbytéria sú teraz vyplnené sutinou. Priestory suterénu nie sú osvetlené. Z krypty vyúsťujú štyri vetráky do rohov presbytéria a takisto vetrací otvor na ulicu.⁵¹

Krypta slúžila v 18. storočí ako pohrebisko, kde boli pochovávaní nielen bratia kázatelia ale aj významní občania Košíc. Prvá zmienka v matrike zomrelých o pochovávaní nebohých v tejto krypte pochádza z roku 1729. V roku 1860 došlo po položení novej keramickej dlažby k uzavretiu krypty, kde sa vtedy nachádzali mŕtvolky a veľká hromada kostí. V roku 1894 bola krypta opäť otvorená, aby bola jej časť definitívne zasypaná zemou a

⁵¹ Krajský pamiatkový úrad Košice (ďalej KPÚ KE). GOJDIČ, Ivan – PAULUSOVÁ, Sylvia – ZVEDELOVÁ, Kristína. Košice – Dominikánsky Kostol Nanebovzatia Panny Márie : Umelecko-historický a architektonicko-historický výskum interiéru. Bratislava, 2005, s. 7.

zamurovaná. Od roku 1893 dodnes sú košickí dominikáni pochovávaní na Cintoríne sv. Rozálie v Košiciach.⁵²

Od roku 1980 bol po dlhých desaťročiach v Kostole Nanebovzatia Panny Márie realizovaný archeologický výskum. Na pamiatkovom výskume pracovala doktorka Sylvia Paulusová a doktor Pavol Mačala. Výskum trval až do roku 1990 a prebiehal aj pod samotným kostolom. *„Zároveň bol vybúraný zamurovaný vchod do krypty vyústený do zákulisia posádkového kina. Po desaťročiach sa opäť dostali ľudia do priestorov, kde sa voľakedy ukrývali antifašisti pred nýlašmi. Ukázalo sa, že podzemie kostola tvorí labyrint úzkych chodbičiek k improvizovaným hrobovým komorám zriadeným asi až v 19. storočí. Kostrové pozostatky po starších pohreboch boli v čase, keď sme do podzemia vstúpili, už zhromaždené na jedno miesto, do akejsi improvizovanej kostnice.“*⁵³ Podzemie ďalej skúmala organizácia SURPMO pod vedením inžiniera Vita Svobodu a Juraja Žalobina. Ďalší umelecko-historický a architektonicko-historický výskum dominikánskeho kostola v Košiciach prebiehal v mesiacoch jún a júl 2005, pričom spracovanie materiálov získaných z terénu prebiehalo do augusta. Správu z výskumu, ktorá je dodnes uložená v Krajskom pamiatkovom úrade v Košiciach, vypracovali Ivan Gojdič, Sylvia Paulusová a Kristína Zvedelová.⁵⁴ Dodnes kostol a jeho krypty prešli viacerými archeologickými výskumami.

Obr. 9 – Mreža jedného zo štyroch vetrákov krypty nachádzajúcich sa v presbytériu kostola

Zdroj: <[https://www.kosice-estranky.sk/dominikansky-kostol-](https://www.kosice-estranky.sk/dominikansky-kostol-krypta/?fbclid=IwAR1r1hueABWaiNFCpOWDjfshuVwKQjx-0GFjEnMz2u1TZjdFpxK4SC6hPfs)

[krypta/?fbclid=IwAR1r1hueABWaiNFCpOWDjfshuVwKQjx-0GFjEnMz2u1TZjdFpxK4SC6hPfs](https://www.kosice-estranky.sk/dominikansky-kostol-krypta/?fbclid=IwAR1r1hueABWaiNFCpOWDjfshuVwKQjx-0GFjEnMz2u1TZjdFpxK4SC6hPfs)>

⁵² WICK, Vojtech. *Dáta k dejinám košických dominikánov*. Košice : Kníhtlačiarne sv. Alžbety úč. spol. v Košiciach, 1932, s. 35; WICK, Vojtech. *Kassa régi temetői templomi kriptái és síremlékei*. Kassa : Szent Erzsébet Nyomda Részvénytársaság, 1928, s. 141-144.

⁵³ DUHOŇ, Jozef. Tajomstvá rádového domu : Moderné časy. Časť deviata. In: *Košický večer*, roč. 9, 1998, č. 30, s. 6.

⁵⁴ KPÚ KE. GOJDIČ, I. – PAULUSOVÁ, S. – ZVEDELOVÁ, K. *Košice – Dominikánsky Kostol Nanebovzatia Panny Márie : Umelecko-historický a architektonicko-historický výskum interiéru*. Bratislava, 2005.

Záver

Štúdiá sa pokúsila odprezentovať nové doteraz neznáme skutočnosti o záchrane ľudí v krypte dominikánskeho kostola v Košiciach, ktorú uskutočnil dominikán Mikuláš Lexmann od novembra 1944 do januára 1945. Analýzou a dedukciou archívnych prameňov získaných v Archíve mesta Košice a v Štátnom archíve v Košiciach sa nám podarilo zistiť ďalšie mená zachránených, tiež príčiny a udalosti, ktoré viedli perzekvovaných k ukrývaniu v krypte a v neposlednom rade sa nám podarilo zmapovať väzby a priblížiť vzťahy medzi obyvateľmi krypty navzájom a tiež s Lexmannom, ktoré im pomohli k prežitiu. Ako významný archívny úlovok sa dá označiť dokument o Spolku sv. Ruženca z roku 1948, v ktorom sám (na konci spisu podpísaný) Lexmann potvrdil a opísal tieto udalosti. Druhým dôležitým dokumentom dosvedčujúcim tieto skutočnosti je súdny spis retribučného súdництва pojednávajúci o osobe Edmunda Szenesa, v ktorom sa tento „dočasný obyvateľ“ krypty priznáva nielen k židovskému pôvodu, ale udáva aj svedectvo o tom, že sa musel skrývať kvôli svojmu pôvodu v krypte dominikánov v Košiciach. Okrem písomného záznamu v pamätiach kanonika Antona Harčara a svedectiev potomkov zachránených nebol doposiaľ známy primárny písomný prameň dokazujúci tieto udalosti. Aj keď sa nám stále ešte nepodarilo zistiť všetky mená zachránených, veríme, že aj tieto novozistené skutočnosti dopomôžu raz k získaniu ocenenia Yad Vashem – „Spravodlivý medzi národmi“ pre pátra Mikuláša Lexmanna, ktoré za svoje nemalé zásluhy doteraz nezískal.

*Tento článok odporúča na publikovanie vo vedeckom časopise Mladá veda:
doc. ThDr. Peter Borza, PhD.*

Použitá literatúra

1. BLÁŠKOVÁ, Eleonóra. Boháč s prázdnyimi vreckami. Biografická črta o košickom kníhkupecovi, nakladateľovi, publicistovi a širiteľovi kultúry Júliusovi Kustrovi 1884 – 1943. In: FENIKOVÁ ČARNOGURSKÁ, Martina – KURUCOVÁ, Angela (eds.). *Úloha kníh a periodík v živote mnohonárodnostných Košíc*. Košice : Štátna vedecká knižnica Košice, 2013, s. 63-79. ISBN 978-80-85328-66-0.
2. DÉSI, János. Az embermentő dominikánus szerzetes. In: *Pesti Sólet*, roč. 17, 2019, č. 7, s. 8.
3. DUHOŇ, Jozef. Tajomstvá rádového domu : Moderné časy. Časť deviata. In: *Košický večer*, roč. 9, 1998, č. 30, s. 6.
4. ELIÁŠ, Štefan. Tragédia košických Židov v rámci rasovej perzekúcie v rokoch 1938 – 1945. In: ŠALAMON, Pavol – JUROVÁ, Anna (eds.). *Košice a deportácie Židov v roku 1944*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, Oddelenie židovskej kultúry Slovenského národného múzea, 1994, s. 107-128. ISBN 80-967182-0-7.
5. GELLÉRT, Ádám. Csatári László és az 1944-es kassai deportálások. In: *Betekintő*, roč. 8, 2014, č. 3, s. 1-29. ISSN 1788-7569.
6. GROŠKO, Imrich. *Július Bukovinský 1903 – 1975*. Košice : Galéria Júliusa Jakobyho, 1993, nestránkované. ISBN 80-85745-01-1.
7. HARČAR, Anton. *Žil som v Košiciach*. Bratislava : LÚČ, 2003. 509 s. ISBN 80-7114-439-8.
8. HIŠEM, Cyril. Stav a perspektívy výskumu dejín Rímskokatolíckej cirkvi v Košiciach. In: ŠUTAJ, Štefan (ed.). *Acta Historiae Cassoviensis : ročenka Katedry histórie Filozofickej fakulty UPJŠ v Košiciach : Košice v dejinách – dejiny Košíc*. Košice : Filozofická fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2011, s. 176-203. ISBN 978-80-7097-910-5.
9. HUNČAGA, Gabriel. *Domínikáni na ceste k intelektuálnym elitám vrcholného stredoveku*. Kraków – Bratislava : Vydavateľstvo Chronos v spolupráci so Spolkom Slovákov v Poľsku a so Slovenskou komisiou pre komparatívne cirkevné dejiny, 2013. 460 s. ISBN 978-80-89027-37-8.

10. HVIZD, Oliver. Kustra, Július – prvý na východe. In: ELIÁŠ, Štefan (ed.). *Košické historické zošity*. Košice : Štefan Eliáš, 2010, s. 23-29. ISBN 978-80-970333-9-2.
11. HVIZD, Oliver. Osobnosť košického kníhkupeca a spisovateľa Júliusa Kustra. In: PORIEZOVÁ, Miriam (ed.). *Studia Bibliographica Posoniensia*. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2009, s. 151-161. ISBN 978-80-89303-19-9.
12. JUDÁK, Viliam. *Boží priatelia : Slovenské martyrológium*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2016. 631 s. ISBN 978-80-81-222-0.
13. JURČIŠINOVÁ, Nadežda. Košický kníhkupec a nakladateľ Július Kustra (135. výročie narodenia). In: *Dejiny – internetový časopis Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove*, roč. 14, 2019, č. 1, s. 119-121. ISSN 1337-0707.
14. KÁRPÁTY, Vojtech. Strana šípových krížov v Košiciach (1939 – 1945). In: *Pamäť národa*, roč. 4, 2008, č. 3, s. 17-32. ISSN 1336-6297.
15. LETZ, Dominik Roman. Mikuláš Jozef Lexmann, OP : Pred Pána predstúpil so sklonenou hlavou. In: LAGOVÁ, Veronika (ed.) *Smrť za mrežami*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006, s. 214-234. ISBN 80-7165-570-8.
16. MASKAL, Radoslav. Ľudové súdnictvo na Slovensku po 2. svetovej vojne a proces s nilašmi na Okresnom ľudovom súde v Košiciach. In: *Človek a spoločnosť*, roč. 9, 2006, č. 1, s. 30-37. ISSN 1335-3608.
17. MITÁČ, Ján. Strana Slovenskej národnej jednoty na okupovanom území južného Slovenska v rokoch 1941 – 1944. In: *Pamäť národa*, roč. 6, 2010, č. 3, s. 4-18.
18. OLEXA, Ladislav – VIPLER, Vladimír. *V tieni šípových krížov*. Košice : Krajský dom osvety, 1959. 141 s.
19. PEKÁR, Martin. Kauza Csatáry v širších súvislostiach. In: *Historická revue, Špeciál*, 2013, roč. 24, č. 2, s. 47-51. ISSN 1335-6550.
20. POTEMLA, Michal. *Košice v rokoch 1938 – 1945 : tématická bibliografia 1. časť, zv. 1, Politický a hospodársky život v Košiciach v rokoch 1938 – 1945*. Košice : Štátna vedecká knižnica, 1986. 550 s.
21. POTEMLA, Michal. Židovská otázka v Košiciach v rokoch 1938 – 1944. In: ŠALAMON, Pavol – JUROVÁ, Anna (eds.). *Košice a deportácie Židov v roku 1944*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, Oddelenie židovskej kultúry Slovenského národného múzea, 1994, s. 37-51. ISBN 80-967182-0-7.
22. RÁCZ, Oliver – LOKŠOVÁ-RÁCZOVÁ, Katarína – HUBKOVÁ, Beáta. *Košické balady Oliver Rácz 1918 – 1997 : básnik, spisovateľ, prekladateľ, pedagóg, nositeľ ocenenia Spravodliví medzi národmi*. Košice : Múzeum Vojtecha Löfflera, 2023. 39 s. ISBN 978-80-88760-83-2.
23. RÁCZ, Oliver. *Dozvedela som sa, že žiješ*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo, 1966. 514 s.
24. RÁCZ, Oliver. Mesto, kde som sa narodil. In: ŠALAMON, Pavol – JUROVÁ, Anna (eds.). *Košice a deportácie Židov v roku 1944*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, Oddelenie židovskej kultúry Slovenského národného múzea, 1994, s. 161-164. ISBN 80-967182-0-7.
25. RÁCZ, Oliver. *Môj najkrajší vianočný darček*. (preklad z maďarčiny - Mária Hlaváčs)
26. SÁPOSOVÁ, Zlatica – ĎURKOVSKÁ, Mária. Možnosti výskumu osobnosti biskupa Madarásza s ohľadom na jeho pôsobenie v Košiciach (1939 – 1945). In: ŠUTAJ, Štefan (ed.). *Ľudia a dejiny – historická biografia a jej miesto v historiografii*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2016, s. 106-119. ISBN 978-80-8152-427-1.
27. ŠUTAJ, Štefan. *Emanuel Böhm a Jozef Styk – Košičania z Turca a Oravy : Rivali a spolupracovníci v slovenskej politike (1945 – 1948)*. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2018. 167 s. ISBN 978-80-8152-678-7.
28. TRESOVÁ, Monika. Ochotníctvo v Košiciach v prvej polovici 20. storočia s dôrazom na činnosť Mikuláša Lexmanna OP. In: *Študentský historický časopis ACHERON*, roč. 16, 2020, č. 1, s. 65-80. ISSN 1339-6870.
29. TRESOVÁ, Monika. *Pôsobenie Mikuláša Jozefa Lexmanna, OP v Košiciach: bakalárska práca*. Košice : Katedra histórie FF UPJŠ, 2020. 79 s.
30. TRESOVÁ, Monika. Ružencové bratstvo pod vedením pátra Mikuláša Lexmanna. In: *Ruženec*, roč. 25, 2020, č. 12, s. 16-18. ISSN 1337-9852.
31. TRESOVÁ, Monika. Spolkové a sociálne aktivity dominikána Mikuláša Lexmanna. In: *Notitiae historiae ecclesiasticae*, roč. 11, 2022, č. 2, s. 74-88. ISSN 1338-9572.
32. WICK, Vojtech. *Dáta k dejinám košických dominikánov*. Košice : Kníhtlačiarne sv. Alžbety úč. spol. v Košiciach, 1932. 44 s.
33. WICK, Vojtech. *Kassa régi temetői templomi kriptái és síremlékei*. Kassa : Szent Erzsébet Nyomda Részvénytársaság, 1928. 280 s.
34. Dr. Fehér Mátyás Jenő. [online]. [cit.2020-02-23]. Dostupné na internete: <<https://vassurany.hu/hu/hires-szulottek/dr-feher-matyas-jeno/>>.

35. Embermentők adatbázisa. [online]. [cit.2020-02-24]. Dostupné na internete: <<http://www.hdke.hu/emlekezes/embermentok/embermentok-nevsora>>.
36. GETTING, Peter. *Nechcel, aby jeho lásku poslali na istú smrť. A tak vymyslel plán, ktorým pomohol aj iným.* [online]. [cit.2022-03-24]. Dostupné na internete: <<https://plus.sme.sk/c/22271158/nechcel-aby-jeho-lasku-poslali-na-istu-smrt-a-tak-vymyslel-plan-ktorym-pomohol-aj-inym.html>>.
37. SAJENKO, Milan. *Ján Čajak ml., spisovateľ, zaslúžilý umelec o SNP a anglo-americkéj misii.* [online]. [cit.2023-03-23]. Dostupné na internete: <<https://www.majgemer.sk/gemer/odboj/item/8533-jan-cajak-ml-spisovatel-zasluzily-umelec-o-snp-a-anglo-americkej-misii>>.
38. Archív mesta Košice (AMK), fond: Mestský výbor Národného frontu SSR Košice 1948 – 1991.
39. Archív mesta Košice (AMK), fond: Národný výbor mesta Košíc 1945 – 1948.
40. Archivum historicum Provinciae Slovaciae Ordinis Praedicatorum (AHPSOP) Košice, fond: Mikuláš Lexmann OP.
41. Osobný archív MUDr. Juraja Lexmanna.
42. Osobný archív prof. Olivera Rácza ml.
43. Štátny archív v Košiciach (ŠA KE), fond: Jozef Výrostko – osobný fond ((1810) 1916 – 1999).
44. Štátny archív v Košiciach (ŠA KE), fond: Ludové súdy 1945 – 1948.
45. Štátny archív v Košiciach (ŠA KE), fond: Ludový súd v Košiciach, spisy TK 1948.
46. Štátny archív v Košiciach (ŠA KE), fond: Michal Potembra – osobný fond ((1835) 1922 – 2002).
47. Krajský pamiatkový úrad Košice (KPÚ KE). GOJDIČ, Ivan – PAULUSOVÁ, Sylvia – ZVEDELOVÁ, Kristína. *Košice – Dominikánsky Kostol Nanebovzatia Panny Márie : Umelecko-historický a architektonicko-historický výskum interiéru.* Bratislava, 2005.

Mladá veda

Young Science

ISSN 1339-3189